

**ФОРМУВАННЯ БАГАТСТВА МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ**

Будянська Вікторія Анатоліївна,

к.пед.н., доцент

Харківський національний економічний

університет імені Семена Кузнеця

м. Харків, Україна

Мариківська Галина Анатоліївна,

к.пед.н., доцент

Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, Україна

Анотація. Інтерес до української мови породжує інтерес до вдосконалення мовлення людей, оскільки між мовою і мовленням існує тісний зв'язок. Ці поняття є близькими, які не існують порізно, але їх не можна ототожнювати. Мова становить систему звукових і графічних знаків, яка виникла на певному історичному етапі розвитку етносу та знаходиться в стані подальшого розвитку. Мова є важливим засобом людського спілкування та здійснення пізнавального процесу. У свою чергу, мовлення є процесом, специфічним видом діяльності людини, у якій використовують мовні засоби.

Мовлення людини має бути культурним. Мовленнєва культура є важливою складовою культури особистості. Чим більш культурною є людина, тим більш культурним є її мовлення.

Оволодіти мистецтвом спілкування, мистецтвом слова, культурою усного й письмового мовлення сьогодні необхідно для кожної людини незалежно від того, яким видом діяльності вона займається чи буде займатися.

У науковій літературі підкреслюють, що мовленнєва культура як унікальний особистісний феномен характеризується низкою специфічних ознак.

Мета статті: проаналізувати шляхи формування багатства й різноманітності мовлення як комунікативних ознак культури мовлення.

Однією з комунікативних ознак культури мовлення визначено *багатство мовлення*.

У науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне; семантичне; синтаксичне; фразеологічне; інтонаційне [3].

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність*.

Формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ – спеціально організованого виконання суб'єктами навчального процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Ключові слова: мова, мовлення, багатство мовлення, різноманітність мовлення, мовленнєві вправи.

Зараз, у часи війни за незалежність України та національного відродження, у світі зростає інтерес до української мови. Причому це відбувається як усередині країни, так і поза її межами.

Російська збройна агресія призвела до масштабного переміщення населення зі Сходу України в центральні та західні регіони. Переважна кількість переселенців російськомовні. Усе це створює сприятливі обставини для опанування українською мовою людей зі Сходу України.

Окрім того, українська мова почала набувати популярності у світі, навіть у тих країнах, які знаходяться далеко від зони конфлікту, – Аргентина, Японія, В'єтнам. Навіть ті, хто не знав, де знаходиться наша держава, тепер знають, що Україна – це країна незламності й потужного супротиву, а українська мова - мова сильних і незламних людей.

Інтерес до української мови породжує інтерес до вдосконалення мовлення людей, оскільки між мовою і мовленням існує тісний зв'язок. Ці поняття є близькими, які не існують порізно, але їх не можна ототожнювати. Мова

становить систему звукових і графічних знаків, яка виникла на певному історичному етапі розвитку етносу та знаходиться в стані подальшого розвитку. Мова є важливим засобом людського спілкування та здійснення пізнавального процесу. У свою чергу, мовлення є процесом, специфічним видом діяльності людини, у якій використовують мовні засоби. Крім того, це поняття можна використовувати в значенні мовленнєвої діяльності, її ораторського жанру (стилю).

Мовлення людини має бути культурним. Це зазначають Н. Бабич, С. Вербещук, М. Пентилюк та інші.

Мовленнєва культура є важливою складовою культури особистості. Як стверджують учені О. Михайличенко, Г. Олійник, І. Стіліану, С. Христові та інші, культура мовлення не тільки є ознакою високої культури особистості, а й обумовлена останньою. Як наслідок, чим більш культурною є людина, тим більш культурним є її мовлення.

Відзначаючи важливу роль мовленнєвої культури в житті кожної людини, науковці зазначають, що оволодіти мистецтвом спілкування, мистецтвом слова, культурою усного й письмового мовлення сьогодні необхідно для кожної людини незалежно від того, яким видом діяльності вона займається чи буде займатися.

Мета статті: проаналізувати шляхи формування багатства й різноманітності мовлення як комунікативних ознак культури мовлення.

Завдання дослідження: 1) довести актуальність порушеної проблеми; 2) надати порівняльну характеристику поняттям «мова» і «мовлення»; 3) проаналізувати поняття «мовленнєва культура»; 4) охарактеризувати поняття «багатство» і «різноманітність» мовлення; 5) навести приклади мовленнєвих вправ, що було застосовано під час освітнього процесу; 6) зробити відповідні висновки; 7) намітити шляхи подальших наукових розвідок.

З метою реалізації поставлених завдань було використано такі теоретичні **методи** дослідження, як аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення психолого-педагогічних, методичних джерел.

На основі аналізу наукових праць, присвячених мовленнєвій культурі особистості, ми зробили висновок, що мовленнєва культура є інтегративною особистісною якістю, що відбиває спроможність людини здійснювати ефективну мовленнєву діяльність на основі врахування поставленої мети й наявної мовленнєвої ситуації, а також норм літературної мови.

У науковій літературі підкреслюють, що мовленнєва культура як унікальний особистісний феномен характеризується низкою специфічних ознак. Проте погляди вчених щодо визначення цих ознак мають певні відмінності.

М. Пентилюк стверджує, що саме досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності визначає культуру мовлення людини [7; 8].

Н. Бабиц зазначає, що в процесі визначення якісних ознак культури мовлення слід урахувати як «суто мовні його особливості (ступінь оволодіння діючими в конкретну епоху нормами), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – життєвий, віковий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, націленість спілкування тощо» [1, с. 66].

На основі аналізу наукової літератури зроблено висновок про те, що мовленнєва культура має свої характерні комунікативні ознаки.

Важливими характеристиками мовленнєвої культури є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота, емоційна виразність, образність, багатство, чистота, різноманітність.

Однією з комунікативних ознак культури мовлення визначено *багатство мовлення*. За тлумаченням словників, слово «багатий» має різні значення, у тому числі такі: цінний чим-небудь, високоякісний, різноманітний, з великим запасом слів.

О. Горошкіна, А. Нікітіна, Л. Попова та інші зазначають, що «багатство мови визначається насамперед багатством словника, а саме використанням значної кількості слів, словосполучень і речень, що відрізняються за змістом і будовою» [5, с. 36].

С. Вербещук сприймає багатство мовлення як максимально можливе

насичення його різними засобами мовлення, що не повторюються й потрібні для ефективної реалізації комунікативного наміру. Автори підкреслюють, що в науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне (інформаційна насиченість, що залежить від добору мовного матеріалу та наповнення його авторськими думками, відчуттями, уникнення мовних штамів і невиправданих повторів слів); семантичне (різноманітність й оновлення лексичних зв'язків); синтаксичне (різноманітність синтаксичних конструкцій); фразеологічне (сукупність усталених і семантично нерозкладних сполучень слів, які відтворюються в мові й характеризуються метафоричністю та слабкою формальною варіативністю: прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо); інтонаційне (широкий арсенал типових інтонацій, оптимальний ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий бік мовлення в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу) [3].

С. Вербещук також пояснює, що аналіз багатства мовлення як комунікативної ознаки доцільно робити на основі врахування співвідношення термінів «мовлення» й «мова». Очевидно, що мова як суспільний феномен відрізняється багатством. Водночас мовлення конкретного індивідуума може бути багатим чи бідним, одноманітним чи різноманітним. Авторка також зазначає, що для розвитку й збагачення індивідуального мовлення людина має здійснювати певні кроки: розширювати свій словниковий запас шляхом вивчення творів народної творчості, читання художньої й публіцистичної літератури, опанування нормативної граматики тощо [3, с. 38]. У свою чергу, це дозволяє уникнути мовленнєвих помилок, у яких проявляється бідність мовлення, наприклад таких: часте повторення одного й того самого слова, уживання поряд спільнокореневих слів; однотипність та слабка розгалуженість синтаксичних конструкцій; використання слів-паразитів, мовленнєвих штамів, канцеляризмів тощо [3].

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність*. Н. Бабич пояснює, що різноманітність – це вираження однієї

й тієї ж думки, одного й того ж граматичного значення різними способами та засобами [1]. Аналізуючи різницю в тлумаченні вченими словосполучень «багатство мовлення» й «різноманітність мовлення», М. Ілляш конкретизує, що під багатством мовлення розуміють «велику кількість мовленнєвих одиниць, семантично й стилістично відмінних між собою», а під різноманітністю мовлення – «чималу кількість однозначних одиниць, що відрізняються словотворчою та граматичною структурою» [4, с. 112–113].

На нашу думку, формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ – спеціально організованого виконання суб'єктами навчального процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення [6; 9–11]. Важливою особливістю таких вправ є спрямованість на наближення навчальної діяльності до реального спілкування [2, с. 78].

Ми з'ясували, що існує лексичне і фразеологічне багатство мовлення. «Лексичне і фразеологічне багатство мовлення, тобто мовлення без повторів, твориться синонімічними рядами: чим повніший синонімічний ряд, тим більша можливість відбору відповідно до змісту й мети висловлювання. Важливо, щоб мовець володів синонімічними ресурсами мови у всіх її стильових різновидах» [1, с. 117].

Наведемо приклад завдання на вдосконалення лексичного мовлення.

Поясніть, чим різняться одиниці поданих нижче синонімічних рядків:

Добрый, чуйний, співчутливий, доброзичливий, щирий, людяний, уважний, приятний, прихильний;

Бажати, зичити, жадати;

Важкий, тяжкий, трудний, нелегкий, складний, сутужний;

Виховувати, вирощувати, плекати, ростити, формувати;

Життя, існування, буття, дні, прожиток;

Значення, смисл, зміст, розуміння, суть;

Навмання, усліпу, наугад, наосліп;

Пейзаж, краєвид, ландшафт;

Швидко, стрімливо, бистро, хутко, мерщій;

Хвилювання, збентеження, зрушення, неспокій, збудження.

Завдання на розвиток фразеологічного багатства мовлення: Підберіть до поданих слів фразеологічні синоніми:

Обібрати до нитки, доливати оливи до вогню, бити на сполох, брати у свої руки, сісти на голову, підкласти свиню, грати на нервах, носити камінь за пазухою, зривати маску, піймати облизня, ускочити в халепу.

Слова для довідок: іскру в порох укинути; обдерти, як липку; ускочити в історію; останню сорочку зняти; підвести під монастир; розкривати карти; загнати на слизьке; пустити з торбами; підкладати дров до багаття; вірьовки сукати; натягати віжки; тримати в чорному тілі; піднімати на ноги; виводити на чисту воду; зазнати фіаско; наробити шелесту; пошитися в дурні; мати зуб на когось; діймати до живого; заливати за шкуру сала; тримати під п'ятою; тримати в покорі.

Н. Бабич зазначає, що «багатство слів і багатство значень неможливе без багатства форм» [1, с. 118].

Наведемо приклади завдань.

Поясніть стилістичні параметри слів.

Зал – зала; генезис – генеза; тезис – теза; латина – латинь; клавіш – клавіша; відпуск – відпустка; спазм – спазма; жираф – жирафа; височина – височінь; бистрина – бистринь; африкат – африката; перифраза – перифраз; відрібок – відрібка; голубінь – голубизна.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів.

З – із – зі – зо; же – ж; над – наді – надо; під – піди – підо; б – би; у – в – ув – уві; і – й; хоча – хоч; чому – чом; лише – лиш.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів дієслів: ходити – ходить, малювати – малювать, чекати – чекать, змагатися – змагатись; рятуватися – рятуватись; взятися – взятись; гуляє – гуля; знає – зна.

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів слів:

*на великому – на великім; на маленькому – на маленькім; у доброму – у добрім;
у веселому – у веселім; у чужому – у чужім; на третьому – на третім; на
першому – на першім; на ньому – на нім; на тому – на тім.*

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів власних назв: *Україна – Вкраїна; Дон – Дін; Ровно – Рівне; Донець – Дінець; Мукачево – Мукачеве; Берегово – Берегове.*

Подайте функціонально-стилістичний коментар до таких варіантів прикметників і дієприкметників: *синя – синяя; зелена – зеленая; повен – повний; рад – радий; згоден – згодний; славен – славний.*

Значне місце в запропонованому студентам комплексі вправ було відведено також вправам для вдосконалення інтонаційного багатства. Наприклад, серед цієї групи вправ можна назвати вправу «Трансляція». Під час її виконання студентам пропонували, відповідно до авторських ремарок, прочитати вголос такий текст:

Прийшла?! Мені страшно за тебе! (Зі страхом)

У всьому вини саму себе! (Зі страхом)

Прийшла?! А самолюбство де? (Із засудженням)

За ним як вірний пес скрізь! (Із засудженням)

Прийшов!? Так обдурити мене! (З презирством)

Ти не мужик, а розмазня! (З презирством)

Прийшов?! Ось і попався, друже! (З єхидством)

Адже мене не обдуриш раптом! (З єхидством)

Прийшла! Знати, так тому і бути! (З радістю)

Нам одне без одного не прожити! (З радістю)

Пішов! Прийде або ні? Загадка (З тривогою)

Я поступила з ним так бридко! (З тривогою)

Пішов! Гора звалилася з плечей! (З полегшенням)

Боже борони від цих зустрічей! (З полегшенням)

Під час виконання іншої вправи – «Інтонація» – студенти мали прочитати певну фразу (наприклад, таку: «Після закінчення університету я буду

справжнім фахівцем») з різною інтонацією: бадьоро, упевнено, байдуже, з подивом, із сумлінням, запитливо тощо.

Зазначимо, що деякі запропоновані вправи були спрямовані на відпрацювання правильного логічного наголосу. Зокрема вправа «Інтонація» передбачала, що студенти читають написане на дошці речення, виокремлюючи в ньому інтонаційно різні слова.

Висновок. Комуникативними ознаками культури мовлення визначено *багатство і різноманітність мовлення*. У науковій літературі розрізняють такі види мовленнєвого багатства: лексичне (інформаційна насиченість, що залежить від добору мовного матеріалу та наповнення його авторськими думками, відчуттями, уникнення мовних штамів і не виправданих повторів слів); семантичне (різноманітність й оновлення лексичних зв'язків); синтаксичне (різноманітність синтаксичних конструкцій); фразеологічне (сукупність усталених і семантично нерозкладних сполучень слів, які відтворюються в мові й характеризуються метафоричністю та слабкою формальною варіативністю: прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо); інтонаційне (широкий арсенал типових інтонацій, оптимальний ритміко-мелодійний лад мови, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий бік мовлення в послідовних змінах висоти тону, сили й часу звучання, а також тембру голосу).

Багатство мовлення тісно пов'язане з такою його ознакою, як *різноманітність* – вираження однієї й тієї ж думки, одного й того ж граматичного значення різними способами та засобами. Формувати багатство і різноманітність мовлення можна в процесі виконання мовленнєвих вправ - спеціально організованого виконання суб'єктами освітнього процесу окремих операцій, дій з метою оволодіння ними або їх удосконалення.

Перспективами подальших наукових розвідок є розроблення комплексу мовленнєвих завдань, спрямованих на вдосконалення лексичного, фразеологічного, семантичного, синтаксичного, інтонаційного багатства мовлення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 380 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників : мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 256 с.
3. Вербещук С. В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання : дис. ... канд. філол. наук : 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Івано-Франківськ, 2016. 243 с.
4. Ильяш М. И. Основы культуры речи. Київ; Одесса : Вища школа, 1984. 187 с.
5. Культура мовлення вчителя-словесника / [уклад. : О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна ін.]. Луганськ : Навчальна книга, 2007. 111 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2008. 286 с.
7. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
8. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8–10.
9. Скляренко Н. К. Сучасні вимоги до вправ для формування іншомовних мовленнєвих навичок і вмій. *Іноземні мови*. 1999. № 3. С. 3–98.
10. Скляренко Н. К. Типологія вправ в інтенсивному навчанні іноземних мов. Гуманістичні аспекти лінгвістичних досліджень і методики викладання іноземних мов : [збір. наук. праць]. Київ : КДПШМ, 1992. С. 9–14.
11. Скляренко Н. К. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе : пособ. Киев, 1988. 150 с.